

Tillit, tankekontakt eller terapi

Att göra empatiska intervjuer

Av de tusentals människor som på olika sätt aktivt deltog i krigsen under åren 1939–1945 har jag intervjuat tjugo män och kvinnor, alla födda och uppvuxna i svenska Österbotten. Åtta av mina kvinnliga informanter hörde till lottakåren, och två arbetade som sköterskor på fältsjukhus. Fem av lottorna tjänstgjorde på krigssjukhus på hemmafronten. Alla män jag intervjuade har varit ute vid fronten. Intervjuerna gjordes mellan maj 2003 och augusti 2004. De sju första intervjuerna gjordes inom ett projekt som hette ”Fänrik Stål i våra minnen”, där huvudsyftet var att låta män berätta om sitt förhållande till J.L. Runebergs diktverk *Fänrik Ståls sägner*. Redan under den första intervjun lade jag märke till att informanten gärna gled in i ett berättande om egna upplevelser från kriget, och denna tendens blev allt starkare bland de övriga informanterna. Jag bestämde mig för att utvidga projektet till att handla om berättande om krig utgående från *Fänrik Ståls sägner* och egna erfarenheter och upplevelser. I samband med denna utvidgning utökade jag också materialet med intervjuer med lottor och sköterskor, och ytterligare tre intervjuer med manliga informanter.

I den här artikeln, som utgör ett förarbete till min doktorsavhandling, redogör jag för hur jag skapat mitt forskningsmaterial och hur jag förhåller mig till detta skapande.

Att skapa tillit

Något som jag fick klart för mig inför en av intervjuerna var att det inte är alldeles uppenbart för alla vad en doktorsavhandling är. Alla informanter kontaktades av mig per telefon eller, som i fallet med några av lottorna, direkt efter en föreläsning om lottaverksamheten anordnad av Arbetarinstitutet i Jakobstad. I samband med att denna första kontakt togs presenterade jag mig, förklarade vad jag gör och varför jag ville prata med dem. I vissa fall hade informanten blivit rekommenderad av någon och då framförde jag hälsningar från honom eller henne och sa att personen i fråga hade tyckt att den jag ringde till skulle kunna ha något att berätta för mig. När jag väl var framme hos informanten berättade jag ännu en gång varför jag var där, vad jag gör och vem jag är. Hemma hos Lisa kom det fram att hon trodde att jag var läkare, och hon förstod inte riktigt varför jag ville prata med henne om kriget. Jag förklarade för henne att jag höll på att skriva ett slags bok, och hon lät sig nöja med det svaret. Redan när jag steg in genom dörren märktes det på henne att hon var nervös inför träffen, även om hon samtidigt verkade glad och förväntansfull. Intervjun skedde på vårvintern och jag visste att hon bodde i en gammal bondgård, så jag hade tagit mina yllesockor med mig för att inte behöva frysa om fötterna. Jag sa att jag har egna sockor med och visade skratande de många stoppningarna undertill.

Då släppte spänningen och hon sa att hon knappast behöver vara nervös inför en som har stoppade sockor på fötterna. Jag uppfattade det som att mina stoppade sockor gav informanten tillit till mig.

Att öka tilliten i intervjusituationen kan enligt Lena Marander-Eklund göras genom att man för informanten redogör för vem man är, av vilken anledning man vill intervjua och vad intervjuerna ska användas till. Den förtroendefulla atmosfären kan man åstadkomma genom att visa att man har gott om tid och att man ställer öppna frågor. (Marander-Eklund 2004:98.) Mitt exempel ovan visar att det kan vara fråga om mycket små detaljer som gör att man lyckas åstadkomma en tillitsfull atmosfär mellan sig själv och informanten. Marander-Eklund (2004:97) skriver vidare att det är viktigt att upprätthålla den tillitsfulla atmosfären under intervjuens gång för att människorna man intervjuar ska berätta. Det är inte fakta som är det viktiga, utan berättandet i sig, något som de flesta folklorister säkert håller med om, men som inte desto mindre är värt att påpeka.

För informanterna verkar fakta vara det viktigaste, medan informanternas berättande om sina erfarenheter och upplevelser är det viktiga för mig som folklorist. Förväntningarna på vad en intervju ska innehålla varierar med andra ord kraftigt från informant till intervjuare. Min uppgift som intervjuare blev då att avleda informanternas uppmärksamhet från faktakravet och få dem att berätta om vad de själva tänkt, gjort och upplevt utan att fästa vikt vid exakta tidsangivelser och liknande. Flera av mina informanter undrade om de verkligen kunde bidra med något av vikt för mitt arbete, om de skulle klara av att minnas alla datum och namn korrekt och så vidare. Särskilt tydligt blev detta i den del av intervjuerna som handlade om *Fänriks Ståls sägner*. Ett flertal av informanterna ansåg att det vore bättre att jag tog kontakt med någon i deras

tycke ”expert” i stället om jag ville veta något om Runeberg. Men när jag förklarade att jag ville höra om hur och var de lärt sig dikterna, vad de tyckte om dem och så vidare var de alla villiga att prata.

Ytterligare något som jag lade märke till att skapar tillit i en intervjusituation är självpositionering. Det är viktigt att visa var man står. I intervjuer om svåra frågor som exempelvis krig, där det dessutom under långa tider funnits starka åsikter som tidvis delat nationen, finner jag det skäligt att på ett så neutralt sätt som möjligt låta min egen syn på saken komma fram. Något annat tror jag också är omöjligt. Om jag berättar att min farfar och morfar varit ute i kriget eller att min farfar drömde mardrömmar så länge han levde får jag troligen andra slags svar än om jag inte berättat det. Jag kan å ena sidan ge uttryck för den tacksamhet och beundran jag känner för veteranerna och lottorna, samtidigt som jag å andra sidan kan känna förståelse för de unga män som medvetet valde att inte stanna i Finland och strida utan åkte över till Sverige för att slippa kriget. Om jag inte hade visat min position hade jag troligen betraktats med viss skepsis och det är möjligt att jag inte fått den tillit jag fick. Jag ser på mina medhållande mm-anden, nickanden, uppmuntrande skratt och kommentarer som ett sätt att visa min attityd till det som informanten berättar om, och inte bara som ett sätt att få intervjun att flyta på. I de fall där jag inte varit överens med mina informanter har jag däremot inte börjat argumentera för mina åsikter.

Min roll som intervjuare är viktig för att skapa tillit hos den som intervjuas. Jag försökte göra klart för informanterna att det är samma ”jag” som intervjuar och som arbetar vidare med materialet. Detta mitt vetenskapliga jag ser jag som en kombination av mitt personliga eller privata jag och min akademiska utbildning. Jag ville framstå som den vanliga människa jag är,

som är intresserad av att höra om det de kan berätta, och som bara råkar vara akademiker som vill göra vetenskap av intresset. Många slappnade av när de märkte att jag inte var ute efter att få fast dem för bristande faktakunskaper, och flera sa leende till mig när jag samlade ihop min saker för att gå hem: ”Var det inte värre än så här?”

Att skapa tankekontakt

För mig har det varit viktigt att försöka uppnå förståelse av det som berättats för mig. I intervjusituationen upplevde jag det som problematiskt att ställa frågor om något som jag inte själv hade en inifrån-förståelse för. Däremot verkade informanterna i många fall ivriga att få berätta om sina erfarenheter och upplevelser för en i deras ögon ung människa. För dem verkade min brist på inifrån-perspektiv inte som något problem. Jag visade också klart och tydligt att jag verkligen ville få reda på saker som jag inte visste så mycket om, och att jag inte bara ville få mina tidigare fakta bekräftade. Jag bad flera av informanterna berätta för mig som om de berättade för ett intresserat barnbarn. Att be dem berätta för mig som om jag var en nära släkting kan också bidra till att föra mig närmare dem.

Jag har låtit mig inspireras av fenomenologen och pedagogen Ference Martons (2000:228–229) tankar om tankekontakt. Som jag förstår begreppet tankekontakt kan man med fördel använda det också i andra konstellationer än lärare – elev. Den ena personen har en intern relation till ett objekt och den andra personen har också en intern relation till objektet i fråga, sålunda kan man säga att dessa båda personer kan mötas genom detta gemensamma objekt. Om den ena personen fokuserar på den andra personens erfarenhet av objektet i fråga har man uppnått tankekontakt. (Marton & Booth 2000:228–229.)

Mina intervjuer gjordes i början i akt och mening att handla om Runebergs *Fän-*

rik Ståls sägner, men de kom i allt högre grad att handla om krigsupplevelser. Ju flera intervjuer jag gjorde, desto mindre vikt lade jag vid *Fänrik Ståls sägner*, även om jag hade för avsikt att inleda alla intervjuer med frågor som rörde detta diktverk. Jag har i efterhand kommit att se *Fänrik Ståls sägner* som en sådan gemensam nämnare som enligt Marton behövs för att uppnå tankekontakt. Jag har ingen personlig erfarenhet vare sig av att kriga eller att vårda svårt sjuka eller sårade på sjukhus. Jag hade däremot en allt större önskan om att få veta mera om mina informanternas upplevelser, och kunna ställa frågor som är relevanta både ur min och deras synvinkel. Och naturligtvis ville jag också i fortsättningen veta mera också om *Fänriks Ståls sägner*. Innan jag gjorde min första intervju läste jag om Runeberg, om kriget 1808–1809 och diktverket *Fänriks Ståls sägner*. Under den första intervjun lade jag märke till att jag borde ha läst bibliotekets hyllmetrar om vinterkriget och fortsättningskriget. Jag borde ha läst en biografi om överste Martinen i stället för den om general von Döbeln. Det som ändå fanns som en gemensam nämnare var *Fänriks Ståls sägner*. Jämförelser kunde göras mellan personer i diktverket och personer från informanternas verklighet, mellan sätt att vara och förhålla sig. Att höra att man inte alls kan jämföra Runebergs romantiserade krigshjältar med soldater under mitten av 1900-talet är också att ha en gemensam nämnare: då kan man ställa frågan om vad som är annorlunda. Att på det här sättet ha en gemensam nämnare, på ett vis tillhörande men på ett annat sätt utanförstående berättandet om krigsupplevelserna, har haft stora fördelar. Visserligen kan jag aldrig få samma inre förståelse för diktverket som mina informanter, eftersom vi läst det under olika förhållanden och av olika anledningar, men inte desto mindre har det gett grogrunden till vad jag hävdar är ett

slags tankekontakt.

Genom att jag har läst dikten om löjtnant Zidén upplever jag att jag fick en närmare förståelse av Ingegerds bild av sin man:

S: Det där ... mm ... finns det nån, finns det nån speciell person eller nånting så där nån eller nånting som du associerar till *Fänrik Ståhl*?

I: Jå, jag associerar min man associerar jag till löjtnant Zidén. (mm?) Du vet han som sprang: "Nu dö vi som herrar vi!" (mm) Jo. För min man var ... personligen, personligt hade han ett mycket stort personligt mod. Jag sa att ibland visade det upp att han hade så lite fantasi (I och S skrattar), men att det där nog var han medveten ändå om riskerna. (mm) (If mgt 2003/60–64)

Detta exempel följs av en lång och utförlig berättelse, som jag inte tar upp här, om makens många bedrifter under kriget. Citatet "Nu dö vi som herrar, vi!" som Ingegerd för fram i exemplet ovan är det sista löjtnanten yttrar när han ligger dödligt sårad på slagfältet och alla hans män ligger likaledes döende bakom honom.

Ingegerd jämför alltså sin man med löjtnant Zidén. I *Fänrik Ståls sägner* utmärker Zidén sig som en officer som gick före sina mannar när det var dags för strid:

1. Det var den tappre löjtnant Zidén,
han hade sin egen sed,
för fronten ville han gå allen:
"Framåt mina vasagossar,
nu gäller att hinna med!"
2. Främst ville han gå var fara emot,
hans folk fick trampa hans stråt.
Gud nåde den, som var trög på fot,
så snart löjtnanten ropat:
"Hurra, mina män, framåt!"
3. Så lärde han in på eget vis
sin lilla käcka hop,
fördrog ej trassel och exercis,
"Tätt efter i fjäten, gossar",
det var hans kommandorop.

Johan Wrede (1988:76–78) säger att diktporträttet av löjtnant Zidén har fått både beundrande och kritiska kommentarer. Särskilt Zidéns obekymrade sätt att

handskas med sina mannars liv har många betraktat som ett etiskt problem. De som sett andra kvaliteter än den realistiska har haft lättare att kringgå den problematiken. Wrede anser ändå att Runeberg lyckats fånga bilden av en folklig hjälte som på sitt okonstlade och omilitäriska sätt vinner soldaternas gillande. Som Wrede uttrycker det: "En sådan officer gillar inte den militära drillen men är genom sin oförvägenhet en idol för sina underlydande" (Wrede 1988:76).

Det är ändå inte alldeles oproblemiskt att använda sig av sin egen förståelse av en litterär figur för att komma närmare en förståelse av någon annans bild av samma figur. Min egen bild av löjtnant Zidén färgades tidigt av en mening i förordet till en rikssvensk pocketutgåva av *Fänrik Ståls sägner* som jag först fick i min hand. Förordet är skrivet av litteraturvetaren Göran Hägg (1991:4): "Ingen som gjort ens den enklaste värnplikt kan identifiera sig med Sven Duva eller önska att hamna i händerna på ett befäl som Löjtnant Zidén." Innan jag började göra intervjuer var min bild av löjtnant Zidén en halvt galen man som utan att tänka sig för springer före första ledet och ger kommandon som riskerar både sitt eget och andras liv. Enligt mig brydde han sig inte om att hans mannar dog, huvudsaken var att han var först framme. Jag hade diktens strofer 8 och 9 i minnet:

Han förde, då kriget först bröt ut,
en trupp av femtio man;
den hade smultit ihop till slut:
med tjugu vasagossar
stod nu i hären han.

Men om med färre och om med fler,
det gav han ej akt uppå,
han följde sitt gamla krigsmaner:
"Tätt efter i fjäten, bussar,
nu gäller det fart, låt gå!"

När jag första gången hörde att någon jämförde en man de träffat under krigen

med löjtnant Zidén, trodde jag att jag skulle få en beskrivning av en synnerligen nonchalant man som strävade efter fåfånga troféer. Den villfarelsen försvann snabbt eftersom alla som pratade om löjtnant Zidén hade en positiv inställning till honom. Ingegerd jämförde till och med sin högt beundrade make med honom. Först när jag såg på löjtnant Zidén via Ingegerds (och andra informanternas) ögon uppnådde jag den eftersträvade tankekontakten, så att jag förstod vad de menade med jämförelsen: en modig man i befälet, som går främst för att visa exempel, och som uppskattas högt av sin underordnade.

Intervju eller terapi

Lena Marander-Eklund (2004:102) skriver att hon i sina intervjusituationer om förlossningar upptäckte att hon ibland fick eller tog sig rollen, utöver dem som forskare, vän och mor, också som ett slags terapeut. Hon skriver att detta berodde på att kvinnorna behövde få tala om vad de upplevt. Anna Grönholm kände också igen rollen som terapeut och medmänniska när hon gjorde intervjuer med äldre människor på Åland, något som sedan blev en uppsats om roller. Grönholm tar bland flera andra upplevda roller upp den som lärling i intervjusituationen. (Grönholm 2003:30–31.) Jag känner också mycket väl igen mig i den rollen, som mycket väl kunde vara en variant av det tänkta barnbarnet som lyssnar på morfar eller mormor.

En del av dem som deltagit i kriget vill inte alls prata om ämnen med anknytning till kriget, medan andra mer än gärna berättar krigsminnen. Jag har själv många gånger fått höra veteranhustrur suckande säga att deras män kan prata hur mycket och hur länge som helst om kriget när de väl kommit i gång. Sture Enberg berättar i sin bok *I krig och fred* (2004) om arbetet som psykolog på Norrvalla rehabiliteringscenter i Österbotten. Under två år har han

träffat flera hundra veteraner, både män och kvinnor, i den terapi som erbjuds dem under deras ofta två veckor långa vistelse där. Han skriver att han är förvånad över att dessa så ivrigt deltagit i gruppdiskussionerna om sådant som hänt under kriget. Han berättar också att en del veteraner har bett om att få prata med honom i enrum. (Enberg 2004:8.) Atle Dyregrov som skrivit om katastrofpsykologi säger att många känner ett stort behov av att prata om det som hänt. Som utanförstående kan man finna det märkligt att dessa människor utan stora känsloutbrott kan upprepa händelserna gång på gång inför dem som vill lyssna. Enligt Dyregrov hjälper detta berättande dem att förstå det som inträffat. (Dyregrov 1994:27.) Man kan dock tala om samma ämne med olika syfte. Man kan berätta om det man upplevt och känt i regelrätt terapi, där man till exempel strävar efter att förändra sitt tankemönster med hjälp av en utbildad psykolog. Situationen, anledningen och århörerans ansvar är då helt annorlunda än om man berättar om vad man varit med om i en folkloristisk intervju. Icke desto mindre kan även detta berättande ha en terapeutisk funktion: att få prata om något svårt man upplevt med en människa som vill höra på kan ha en positiv inverkan på den som berättar.

I dag används begreppet posttraumatisk stress inom psykologin för att beskriva psykiska efterverkningar som traumatiska upplevelser skapat (Enberg 2004:94). Enberg säger att ett typiskt drag är att försöka undvika allt som kan påminna om det hemska man upplevt, och att det då och då händer att veteraner lämnar rummet när han som psykolog säger att de ska ta upp krigsupplevelserna i gruppdiskussionen. (Enberg 2004:102.)

Dyregrov säger att vanliga efterverkningar hos många som överlevt olika slag av olyckor och katastrofer bland annat är

återkommande tankar om och minnen från händelsen, ångest och depression, olika slag av starka känslor, och sömnsvårigheter. Den vanligaste efterverkningen verkar vara alla de bilder som detaljerat ristats in i minnet och som senare återvänder till medvetandet, ofta i form av mardrömmar. (Dyregrov 1994:28-29.) Enligt honom hör det till anpassningen till ett normalt liv efter olyckan (eller dylikt) att de överlevande återupplever det som skett genom minnen, diskussioner, och så vidare (Dyregrov 1994:31). En utlösande faktor till mardrömmar kan vara upprörande nyheter eller något program med våldsinnehåll i TV:n kvällen innan (Enberg 2004:97) eller att någon gör intervjuer om kriget.

Joel var den som reagerade kraftigast när jag förde mardrömmar på tal:

S: Ja, ja. Men hur hade du det så där sen, jag vet ju, faffa till exempel, så han drömde ju mardrömmar. (Joel börjar gråta.) Du brukar göra det du också.

J: Jag drömmer ofta. Jag drömmer ofta riktigt. 60 år. Det är ganska ofta jag drömmer om otäcka saker.

S: Är det sånt som du har varit med om?

J: Jå, det är det.

S: Som kommer på nytt.

J: Jå, det är bara sånt som man har varit med om. Inte är det nåt annat. Man känner igen kamraterna och jag drömmer om Bisin, den där hästen. Nä, det är otäckt.

S: Jag förstår det. (oklart) (Joel gråter.)

(...)

J: Inte drömmer jag om Tali, där de bar bort så mycket de hann, sårade och stupade. Inte drömmer jag om det, utan det är nåt ståkande [ungefär "krånge"] nånstans. Och inte skjuter jag heller inte, och inte är det nån som skjuter på mig. Men jag drömmer om det i alla fall. Det är nog nånstans, sitter och äter och pratar och är på vakt och.

S: Du kanske drömmer den där känslan. Man drömmer hur det kändes. Jag vet inte.

J: Inte är det så otäckt i drömmen som det

var i verkligheten. Verkligheten var nog värre än i drömmen, för mig. Men jag är förvånad och det har gått 60 år och man drömmer om det ideligen. Inte varenda natt, men i natt kommer jag ju att drömma om det förstås. (IF mgt 2004/44)

Som intervjuare var det svårt att veta hur jag skulle handskas med situationen med en gråtande man i 80-årsåldern framför mig som jag dessutom med största sannolikhet visste skulle drömma mardrömmar under följande natt på grund av mig. Liksom Sture Enberg (2004:107) har jag inte provocerat fram något hos veteranerna utan låtit dem själva bestämma vad de vill ta fram, och jag är rätt säker på att Joel inte hyser agg mot mig på grund av detta. Intervjuer om krig berör både den som intervjuar och den som berättar. Känslor som rädsla, smärta och sorg finns med genom hela berättandet. Informanterna återupplever det de varit med om och känslor de haft genom berättandet. Jag får mig en dos upplevd närhistoria fylld med hemskheter. Informanterna blir kvar i sina hem med sin ångest, sina tankar och mardrömmar. Jag packar ihop bandspelaren och åker därifrån. Man måste ställa sig frågan vad intervjuarens ansvar är gentemot informanterna.

En folkloristisk intervju är, som sagt, inte en terapiesession, även om berättandet kan ha en terapeutisk funktion. Den folkloristiske intervjuaren varken kan eller ska ta på sig terapeutens ansvar. Däremot har man som intervjuare ett ansvar för de frågor man ställer. Jag valde att överlåta så mycket som möjligt av makten till informanterna genom att visa att de fick berätta på sina villkor fastän jag ställde frågor och styrde dem tillbaka mot ämnet. Jag upplyste informanterna om att de när som helst kunde be mig stoppa bandet. Jag gav dem också mitt telefonnummer så att de kunde kontakta mig i efterhand om det var något de ville fråga om, vilket några också gjorde.

Jag visste också att de som blev mina informanter brukade berätta om kriget. En av männen, en släkting till mig, tog till och med kontakt med min far och sade att han också skulle vilja berätta efter att han i Jakobstads Tidning hade läst om en utställning jag gjorde med anledning av Runebergs jubileumsår på biblioteket i Jakobstad. Flera av männen har skrivit böcker om sina upplevelser, och några av kvinnorna hade skrivit artiklar om sina. Sex av de åtta lottorna jag intervjuade deltog i en diskussionsföreläsning på Arbetarinstitutet, och en av sköterskorna är vida känd för sitt goda minne och likaledes goda berättarförmåga.

Den omfattande etiska diskussionen som hör till frågan får inte plats i den här artikeln.

Empatiska intervjuer

Psykologen Arthur P. Ciaramicoli definierar empati som "förmågan att förstå och reagera på en annan människas unika erfarenhet" (Ciaramicoli 2000:14). Empati behöver en viss känslomässig distans. Sympati för en annan människa är inte det samma som att känna empati. Sympati försöker trösta och empati försöker förstå. (Ciaramicoli 2000:48.) Som ovan sagts säger Marton alltså att den ena måste inta den andras perspektiv för att tankekontakt ska kunna etableras. I viss mån kan man dra likhetstecken mellan hans tankekontakt och psykologernas empati.

Psykologen David Goleman (1997:25) anser att man måste använda sig både av förnuft och känsla för att förstå och skaffa kunskap. Vi är vanligtvis medvetna om att vi använder oss av förnuftet när vi förstår något och får nya insikter. Det gör oss också uppmärksamma och eftertänksamma och hjälper oss att överväga och analysera. Utöver förnuftet anser Goleman att känslorna också hjälper en att skaffa kunskap, visserligen ofta på ett mera ologiskt sätt.

Att förstå något med känslorna kan något förenklat vara till exempel att man förstår att någon är ledsen när han eller hon får tårar i ögonen fastän de med ord hävdar motsatsen.

För att över huvud taget kunna fungera tillsammans med andra människor måste man kunna handskas med känslor (Goleman 1997:148). I intervjuer om svåra saker får man räkna med att starka känslor kommer att dyka upp förr eller senare. Man vet inte på förhand vilka känslor ens frågor kan locka fram. Man vet inte om det är sorg, obehag, smärta, skam, skuld, ilska, lättnad, tacksamhet eller något annat. Man måste också vara beredd på att man själv som intervjuare med största sannolikhet kommer att reagera känslomässigt. Att göra vad jag vill kalla för empatiska intervjuer till skillnad från tröstande samtal är en konst i sig. Arthur P. Ciaramicoli uttrycker essensen av dessa empatiska intervjuer när han nästan poetiskt säger: "att lägga örat mot en annan människas själ och lyssna uppmärksamt på dess enträgna viskningar. *Vem är du? Vad känner du? Vad tänker du? Vad betyder mest för dig?* Detta är de frågor som empatin vill utforska." (Ciaramicoli 2000:21.) Dessa frågor ligger också nära dem som jag i analysen av intervjuerna ställer informanterna i deras berättande.

Ciaramicoli uttrycker i stort sett samma sak när han drar upp riktlinjer för hur man visar empati som Marander-Eklund när hon ger råd om att göra intervjuer, men jag upplever att Ciaramicoli går ännu några steg längre när det gäller att uppmärksamma den egna personen och betona det terapeutiska inslaget i intervjurollen. Hans riktlinjer för hur man visar empati är att ställa öppna frågor, gå långsamt fram, undvika förhastade omdömen, uppmärksamma sin egen kropp, lära av det förflutna, låta berättandet ta sin tid och att sätta gränser. (Ciaramicoli 2000:56.) Han skriver att "empatin påminner [...] oss om

att detta är den andra personens resa; vi är där för att tjäna som följeslagare, hjälpare, rådgivare. Vår roll är inte att leda utan att följa, inte att dominera utan att delta, inte att få sista ordet utan att hålla igång tankeutbytet.” (Ciaramicoli 2000:70.) Det är just det som är intervjuarens uppgift när man gör empatiska intervjuer. Vårt visade engagemang för och i berättelsen är empati, och vår uppgift är att hjälpa den som berättar att berätta. Han anser också att vi borde ”känna oss tacksamma för att få del av upplevelsen” (Ciaramicoli 2000:70).

Jag vill exemplifiera detta att förstå något med hjälp av känslor med ett citat ur intervjun med Lisa. Intervjun präglades av många uttryck för känslor, både tårar och skratt:

S: Hur är det som med ”Vårt land” då? Nationalsången.

L: Jå, nå det sitter nog i. (S skrattar) Det sitter nog *säkert* i.

S: Brukade ni sjunga den mycket då du gick i skolan?

L: Nä, det är nog efter kriget som det har.

S: Hur brukar det kännas då du hör den eller då du sjunger den?

L: Nog sjunger jag om det går. [L blir rörd]

S: Det är mycket känslor med den sången. Är det mycket känslor med den sången? (L nickar) Det är det, jå. Vad är det du tänker på då du ...? [L börjar gråta lite] Nu ser jag att du blir ledsen här också. Nog får man gråta också.

L: Jag har så där lätt att skratta, men lika lätt att gråta.

S: Ja, du är som jag då. (S skrattar)

L: Ja, jag hade nästan förstått det. Dragit lite den slutsatsen. Men på ett vis är det ju bra, men många gånger är det förgärligt. (L skrattar)

S: Nå, det är det. (S skrattar) Och så vill det inte gå att säga nåt då man börjar gråta.

L: Nä.

S: Tänker du på kriget då eller?

L: Nä, inte skulle jag säga det. Det är nog mera så där, nå det har förstås blivit tänkt mera just, det är att röra upp lite. Men jag slapp nog så lyckligt därifrån som nån bara har sluppit. Så nog har jag mycket att vara tacksam över. (IF mgt 2004/40–41)

De första fyra raderna framförs utan större känsloutbrott, men när jag frågar Lisa hur det ”brukar kännas” börjar Lisa visa tecken på att det är lite svårt att tala. Jag förstår av hennes blick, ljudet på hennes röst och hennes kamp för att hålla tårarna tillbaka att nationalsången är viktig för henne, och jag konstaterar att det är mycket känslor med sången. Jag vill också få det bekräftat av henne och omformulerar mitt påstående som en fråga och får en jakande nick till svar. Jag frågar vidare vad det är hon tänker på. Då börjar hon gråta, men ser samtidigt lite besvärad ut, och jag säger att man får gråta om man vill. Det hela slutar med att jag jämför henne med mig och hon accepterar jämförelsen, och vi skrattar lite tillsammans. Jag förstod med mina känslor att nationalsången var viktig för henne, men jag fick aldrig något annat svar än att den väcker mycket känslor, och att den inte är direkt hopkopplad med kriget. Episoden i sig gav inte mycket direkt information, men den förde oss närmare varandra och bäddade för ett större förtroende under fortsättningen av intervjun.

Man kan visa på olika sätt att den som berättat något blivit känslomässigt förstådd. Ibland hände det under intervjuerna att jag inte visste vad jag skulle svara när informanterna berättat om något som kändes för stort för mig att sätta ord på. Ibland visade jag bara genom att nicka eller skaka på huvudet och visa med kroppsspråk att jag omfattade vad de berättade men att jag inte hade några ord att komma med. Ciaramicoli (2000:83) talar om att man kan visa

”tyst respekt” för någons smärta. Det här är sådant som tyvärr inte kommer fram så tydligt när man spelar in på ljudband.

Det är svårt att göra en empatisk intervju när man märker att man själv blir skärrad av det som berättas. Intervjun med Viktor är den andra i ordningen av intervjuerna jag gjorde, och också den som lade grunden till ett ökat intresse för berättandet om kriget. Det Viktor berättar om i citatet nedan ser jag som exempel på ett uttryck för rädsla och försök att hantera den. I själva intervjusituationen förstod jag inte fullt ut med mina känslor vad han berättade. Jag koncentrerade mig främst på att lyssna på ett sådant sätt att jag skulle kunna ställa följdfrågor. Det är en sådan följdfråga som kommer i mitten av citatet nedan. Det är först senare som jag börjat inse vidden av den känsla han berättade om.

V: Du vet, vid en stridsfront så är det ju taggrådsstängsel i massor massor massor. (jå) Och det kan ju hända att de hade lämnat där, de försökte krypa, men lämnade där helt enkelt och kunde inte ta sig bort därifrån som sårade. Och när de är hjälplösa där då så börjar de skrika för att få hjälp eller för att bedöva samvetet. Alltså man tar till allt när när det här det när det är svårt så tar man till vad som helst. Det var ju så också när när striderna var som värst så antingen så så låg man och svor och ropade och och skällde ner på befäl och alla de som fanns bakom linjen och sånt där jo. Eller också så kunde man sjunga, sjunga och sjunga och sjunga för att liksom eliminera den här rädslan, eller hålla den tillbaka. Och en del så kunde till exempel be eller sjunga psalmer och sånt. Det var bara beroende på hur det.

S: Vad sjöng man? Alltså ...

V: Man kunde sjunga vad om helst. Huvudsaken att alla sjöng med så långt som möjligt. Sjöng, sjöng, sjöng och granaterna kreverade runtomkring. För att så länge granaterna kreverade runtomkring så behövde man ju inte ta emot fienden. För att fienden kom ju inte in i egna granatfältet. Men granaterna flyttades bakom du vet, då måste man fram och ta emot. Och just då det kom det här, för det är hemskt att ligga inne i en granatkoncentration, man vet ju aldrig när man träffas inte, så då försökte

man behärska den här rädslan genom att skrodera eller sjunga eller eller göra någonting annat. För att liksom ... En del kunde vissla till exempel, bara liksom för att få bort, eliminera det här, känslan att man var i farozonen. Så att till den delen så så var allt möjligt. Och det var precis på samma sätt som jag sa, när döden inträdde sen eller kom så då då var allt möjligt från den ena ytterligheten till den andra, svordomar. (IF mgt 2003/39–42)

Viktor berättar om svåra saker. Han målar upp scener där döende människor skriker på hjälp, där soldater tvingas skjuta, där granaterna slår ner alldeles intill en själv och kanske träffar grannen, där skräcken är så stor att man nästan inte härdar ut. Han berättar att man tog sig för något, vad som helst, för att försöka hålla skräcken på avstånd, åtminstone för ett ögonblick. I den första delen av exemplet berättar han att soldaterna sjöng, och min följdfråga är *vad* man sjöng. Jag hade i tankarna huruvida soldaterna sjöng psalmer för att skydda sig själva, om de sjöng fosterländska sånger för att uppamma kampandan eller smådesånger för att förlöjliga eller så att säga förminska fienden. I dag ter sig frågan i mina ögon snarast absurd i sitt sammanhang. Jag var inte beredd på berättande om krig. Jag hade förberett mig för berättande om ett diktverk och hur detta användes under kriget. Det var i och med intervjun med Viktor som jag verkligen insåg att berättandet om *Fänrik Ståls sägner* på något vis hörde nära samman med berättandet om kriget för vissa människor. Empatisk kände jag mig inte under intervjuens gång, snarast lätt chockad över vad jag fått höra och lite dum för att jag visste så lite om dessa våra krig 1939–1945. Min empati i förhållande till intervjun har kommit i efterhand när jag fått mera distans till och kunskap om det som berättades för mig.

Sammanfattning

Skapandet av mitt forskningsmaterial, som består av intervjuer med tio män och tio

kvinnor som på olika sätt deltagit i kriget 1939–1945, har stått som grund för artikeln. Jag har diskuterat tillit och tankekontakt i intervjusituationen, och försökt visa hur jag har gjort för att skapa dessa, som jag anser, helt nödvändiga element. Jag har också kommit in på skillnaden mellan intervju och terapeutiskt samtal. Det som jag har valt att kalla för empatiska intervjuer ser jag som ett resultat när man strävar efter att försöka förstå sina informanter både känslomässigt och förnuftsmässigt såväl under intervjuens gång som i efterarbetet med intervjuerna.

KÄLLOR:

Öpublicerade

Åbo, Åbo Akademi

Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi

IF mgt 2003/39–42

IF mgt 2003/60–64

IF mgt 2004/40–41

IF mgt 2004/44

Publicerade

Ciaramicoli, Arthur P. 2000: *Empatins makt. Hur man uppnår närhet, självinsikt och varaktig kärlek*. Forum, Stockholm.

Dyregrov, Atle 1994: *Katastrofpsykologian perusteet*. Vastapaino, Tampere.

Enberg, Sture 2004: *I krig och fred. Veterangenerationens dubbla kamp*. Sahlgren, [Otalampi].

Goleman, Daniel 1997: *Känslans intelligens. Om att utveckla vår emotionella kapacitet för ett tryggare och mänskligare samhälle*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Grönholm, Anna 2003: Ett rollspel i vardagen. Ett reflexivt studium av en intervjuares roll i ett levnadshistoriskt intervjuprojekt. *Budkavlen* 2003. Institutet för folklivsforskning vid Åbo Akademi, Åbo.

Hägg, Göran 1991: Förord. I Runeberg, Johan Ludvig *Fänrik Ståls sägner*. Fabel, Stockholm.

Marander-Eklund, Lena 2004: Att skapa och analysera ett muntligt forskningsmaterial. I *Metodkompassen. Kulturvetarens metodbok*. Red. Blanka Henriksson, Ruth Illman och Lena Marander-Eklund. Åbo Akademi, Åbo.

Marton, Ference och Shirley Booth 2000: *Om lärande*. Studentlitteratur, Lund.

Runeberg, Johan Ludvig 1951: *Fänrik Ståls sägner*. Söderström, Helsingfors.

Wrede, Johan 1988: *Jag såg ett folk ... Runeberg, Fänrik Stål och nationen*. Söderström, Helsingfors.

SUMMARY

Trust, mental contact or therapy – on making empathic interviews

In this article, which forms part of the preparation for my doctoral thesis, I describe the method by which I have created my research material, and what my attitude is towards this process. My material consists of interviews with twenty Ostrobothnian men and women, each of whom participated in the wars of 1939–1945.

I discuss the operation of concepts of trust and mental contact in the interview situation, and show what I have done in order to introduce these, as I see it, absolutely crucial elements to the situation. I also consider the difference between an interview and a therapeutic conversation. What I have chosen to call empathic interviews are, in my view, the result of striving to understand one's informants both emotionally and rationally, during the interviews as well as when analysing the interviews.